

ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 25	Str. 71 - 86	Osijek 2009
	Primljeno na sjednici Razreda za filološke znanosti 15. prosinca 2009.		

UDK: 811.163.42-26(497.5Osijek)“18/20“

Pregledni rad

LJILJANA KOLENIĆ*

HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK U OSIJEKU OD 1809. GODINE DO 2009. GODINE

Sažetak

Članak govori o povijesti hrvatskoga književnoga jezika u Osijeku u dvije stotine godina. Rad se temelji na tekstovima osječkih pisaca i tiskovina u to vrijeme te na temelju normativnih djela, gramatika, pravopisa i rječnika iz navedenoga razdoblja. Priopćenje nastoji pokazati koliko su hrvatski pisci iz Osijeka slijedili hrvatsku književnojezičnu normu, ali i koliko su sami stvarali normativna djela kao jezikoslovci (npr. J. Florschütz), i time pridonosili razvitku i njegovanju hrvatskoga književnoga jezika. Temeljni dio priopćenja odnosi se na promjene koje su se događale u hrvatskom književnom jeziku u vremenu od dvije stotine godina dijelom zbog prirodnoga razvoja jezika, a dijelom silom nametnute, posebno u vrijeme prevlasti hrvatskih vukovaca. Također se spominju inojezični utjecaji u Osijeku, posebno u tekstovima koji sadrže elemente razgovornoga stila ili publicističkoga stila (novine).

Ključne riječi: Osijek, hrvatski književni jezik, 200 godina

U članku se govori o hrvatskom književnom jeziku u razdoblju od dvije stotine godina, a ne o razgovornom osječkom govoru. Posebna će se pozornost usredotočiti na temeljne normativne knjige, pravopis, gramatiku i rječnik, na izdavanje novina te na poznate Osječane koji su sudjelovali u oblikovanju hrvatskoga književnoga jezika. Da bismo govorili o hrvatskom književnom jeziku na početku 19. stoljeća, kada je Osijek proglašen slobodnim kraljevskim gradom diplomom Franje II., moramo se vratiti u drugu polovicu 18. stoljeća. Tada je naime hrvatski književni jezik normiran i usustavljen, s jasnim pravilima, i tako normiran ulazi u 19. stoljeće. Valja

* Prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić, Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, 31000 Osijek, L. Jägera 9

reći da se književni jezik uvijek uči i da pravila za hrvatski književni jezik ne vrijede i za razgovorni jezik.¹ Svaki se književni jezik mora proučavati ponajprije na temelju književnih tekstova, a hrvatskih je književnih tekstova u 18. stoljeću u Osijeku izlazilo mnogo. Tiskara Martina Divalta bila je plodna i donosila vrijedna i brojna izdanja (v. Malbaša 1978.). Nama je zanimljivo sa stajališta hrvatskoga književnoga jezika jedno normativno djelo koje je temeljno za svaki književni jezik, a to je gramatika. Upravo u Osijeku izlazi hrvatska gramatika protumačena njemačkim jezikom *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* (Osijek 1778.) Marijana Lanosovića, Ta je gramatika jedna od ponajboljih hrvatskih gramatika u 18. stoljeću, ona pokazuje kako je hrvatski književni jezik normiran u 18. stoljeću na štokavskoj osnovici uz sudjelovanje ostalih dvaju narječja. Lanosovićeva je gramatika bila cijenjena i u europskim razmjerima. Navodimo kako je njezin izlazak odjeknuo u Europi prema zapisu u *Ljetopisu franjevačkoga samostana s nadnevkom 18. VIII. 1778.*, dakle upravo iste godine kada je Lanosovićeva gramatika objelodanjena, franjevački je ljetopisac zapisao²:

Bečke su novine ovoga datuma dale sljedeći pohvalni oglas za ovu provinciju: Ovdje je izišla knjiga Neue Einleitung zur sclavonischen Sprache, tj. Nova gramatika slavonskoga jezika, napisana s velikom pomnjom i veoma korisna. Njen autor je o. Marijan Lanosović, svećenik iz provincije Sv. Franje koja nosi ime po Ivanu Kapistranskom. Općenito, oci spomenute obitelji u ovoj provinciji sada se obilato koriste tim djelom.

Druga vijest istoga sadržaja došla je iz Požuna: U Osijeku je izišla knjiga Neue Einleitung zur slavonischen Sprache. Njezin autor je o. Marijan Lanowitz (!), franjevac. Treba ovdje napomenuti da ti oci s velikim marom nastoje oko opće korisne znanosti.

(Citirano pream Sršan 1993.)

¹ Razgovorni je jezik u Osijeku bio pun germanizama, pa i turcizama bez obzira na upute i pravila tadanjih normativnih knjiga. Ni jedan razgovorni jezik nije ujedno i književni jezik. Navodim samo jedan zapis iz zapisknika općine Gornji grad od godine 1771. do godine 1773. u kojem su zabilježene tužbe i parnice u Osijeku. Tako je zapisano da je uhvaćen jedan dezertar, a kod njega je nađeno, piše notar onako kako je čuo od ljudi: 1 od caika rok nimački dugački, 1 stari laibl od čoe, 1 brusluk od konofosa cerveni štrafti, 1 peškir stari, 1 stare štifli, 1 stare štrinfe. Daleko je to od purističkih nastojanja fra Marijana Lanosovića i ostalih jezikoslovaca toga i ranijih i kasnijih vremena u hrvatskoj književnojezičnoj povijesti. No, književni jezik ima svoja pravila i njih su se hrvatski književnici i u Osijeku pridržavali.

² Prema prijevodu Stjepana Sršana.

U toj su gramatici iznijeti i temelji tadanjega hrvatskoga slovopisa, tzv. slavonske odnosno franjevačke grafije. Kako je pravopis za književni jezik jedna od temeljnih knjiga, posvetit ćemo mu vrijednu pozornost u sljedećih nekoliko redaka.

No, da bismo razumjeli dalji razvoj hrvatskoga književnoga jezika, pa i u Osijeku, navest ćemo osnovna pravila hrvatskoga književnoga jezika 18. stoljeća kako ih propisuje Marijan Lanosović i ostali slavonski gramatičari njegova vremena, a ta su pravila odredila dalji tijek i razvoj hrvatskoga jezika preko 19. stoljeća, 20. stoljeća, pa do danas.

Dakle, Lanosovićeva gramatika propisuje:

- već dobro usustavljen slovopis koji su uspostavili uglavnom franjevci, a poznat je kao slavonski ili franjevački slovopis
- pretežito ikavski odraz jata, odnosno ikavskojekavsko dvojstvo
- genitiv množine na -ah
- neizjednačene množinske padeže za dativ, lokativ i instrumental
-dativ množine za imenice a-vrste –om/em, za imenice e-vrste –am, za imenice –i-vrste –im
-lokativ množine za imenice a-vrste –ih, za imenice e-vrste –ah, za imenice i-vrste –ih
-instrumental množine za imenice a-vrste -ima, -imi i –i, za imenice e-vrste –ami, -ama i za imenice i-vrste –ima, -imi
- uporaba aorista i imperfekta bez stilske obilježenosti.

Književni je jezik pismeni jezik i zato je slovopis i pravopis bitan dio svakoga književnoga jezika. Stoga je važno naglasiti da se u Slavoniji, a i šire u Hrvata već dobro ustalio slovopis što su ga u 18. stoljeću uspostavili franjevci. Obično se u literaturi zove slavonskim slovopisom jer je bio gotovo službenim u Slavoniji. Dakle, u 18. stoljeću, pa do pred sredinu 19. stoljeća, slavonski je slovopis bio uglavnom opće prihvaćen u Hrvata jer je ujedinio način pisanja sjeverne i južne hrvatske zone. Evo kako su se zapisivali neki glasovi:

<i>fonem</i>	č	ć	đ	dž	lj	nj	š	ž
<i>slova</i>	cs	ch	gj	cx	lj	nj	sh	x

Takva je grafija u početku 19. stoljeća očekivana, osobito u Slavoniji jer je pravopisno povjerenstvo na čelu s Antunom Mandićem³, a koje su još sačinjavali Marijan Lanosović, Joso Krmpotić i Joakim Stulli, preporučili slavonski grafijski sustav (franjevački) da se njime preuredi rječnik Joakima Stullija. Antun Mandić objelodanio je i knjižicu koja daje osnovne upute hrvatskoga slovopisa na temelju slavonskoga grafijskoga sustava. Knjiga se zove *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionica h u Kraljestvu Slavonije*, a objelodanjena je 1779. godine. *Uputjenje* ima i njemački naslov *Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung*, pisano je na hrvatskom i njemačkom jeziku.⁴ Temelji slovopisa što ga propisuje Antun Mandić vrijede i u početku 20. stoljeća dok Osječani nisu počeli pisati Gajevim pravopisom.

Osijek 1809. godine diplomom Franje II. postaje kraljevskim i slobodnim gradom. To je gradu donijelo opći napredak. Prigodom proglašenja Osijeka slobodnim kraljevskim gradom objelodanjena je iste 1809. godine knjižica *Ossik kralj varosh*⁵. Riječ je o pjesmotvoru koji u rimovanim desetercima govori o prošlosti Osijeka od vremena rimske Murse (koja je u pjesmotvoru *Mursia*). Pjesmotvor ima nekoliko podrubnih bilježaka u prozi. Jedna je od njih i autorovo objašnjenje podrijetla imena *Osik* (autor pjesmotvora uvijek piše *Ossik*).⁶ Najprije kaže da je ime nastalo od mađarskoga *o Szek* što znači stara stolica u smislu staroga suda jer kaže da je ranije stolovao u Osijeku veliki sud. Međutim, dalje ipak navodi da Slavonci to mjesto zovu *Odsik* jer je mjesto odsječeno jedno od drugoga *šancima*. Dakle, dopušta i hrvatsko podrijetlo imena i zapravo se za njega opredjeljuje jer se i sam javlja kao svjedok takvom tumačenju. Naime, autor⁷

3 Autor u pjesmotvoru spominje da je svetu misu pivao upravo biskup Mandić na proslavi proglašenja Osijeka slobodnim kraljevskim gradom. Đakovačkim je biskupom Antun Mandić postao 1806. godine.

4 Matica hrvatska objelodanila je u Osijeku pretisak *Uputjenja* 1998. godine.

5 OSSIK KRALJ VAROSH U OSSIKU, SLOVIMA DIVALTOVIMA PRIVILEG. KNJIGOTISCA. Knjižica ima posvetu: Radi Boga, Kralja i Domovine kripotna postavila Dilla, kod Boga jurve; ali i kod svita vridnosti svoje Cinu dobivaju. Ivan Jozepacz u Govorenju za Kralj Varosha Ossika.

6 *Ossik* prvo *Mursia* zvalase jest pod Rimljani, doksu ovi Deroxave svoje ovdı imali. Potlamje poteklo Ime o Szek shto macxarski recseno zlamenuje u Jeziku Slavonskomu "Stara stolica" rado jere Macxari, doshavshi k Panonii poznashe; da u mistu ovom nigda velika Stolica i sud Pravice stanovao jest. Slavonci pishu Ossik kanoti Odsik shtonoje odsicseno misto jedno od drugoga pored Grada, kojeg shance prvo, a prvi kamen Godine 1718. pod Ivanom Stipanom Feldmarshal-Laitnantom Baronom od Bechers postavit, i isti Grad Ossik 1719 Godine sazidan jest. Odsika ovoga zlamenjesu nigdashnje Kucse, izkojiuh shirom po okolo Temelja i dan danas kamenjese vadi. Pacse i u Polju, i u sadashnjem Grobju purgarskom i u novom soldacskom, gdi porad shluxbe moje mertve sprovodecı ko Parok zakapam, vidim od Cigla za dobar Lakat dugacski i skoro tako shiroki u Ledini izkapati Grobove, u kojima jurve nishitse nenalazi, dolı suvi suvani kosnati xilica. Grobove takove vidiosam od sebe na daleko 160 fati lexati.

7 Ne znamo ime i prezime autora. Znamo tek da je svećenik (sebe zove parokom).

sebe naziva *parokom* i govori o tome kako pri pokapanju mrtvih i sam vidi grobove u kojima su još ostatci toga *šanca*. Grafija je tzv. franjevačka, odnosno slavonska koja je u Hrvata u to vrijeme bila u neku ruku službena. (V. tablicu.) Ovdje bismo samo upozorili da autor ne razlikuje uvijek *č* i *ć* pa piše *nechete* i *necsete*, *vech* i *vecs*. Pisanje *gj* i *dj* za *đ* je uobičajeno još i na početku 19. stoljeća jer se drži da još jotacija nije dosljedno provedena. Glas *h* javlja se tamo gdje mu je po etimologiji mjesto jer tako propisuju sve hrvatske gramatike, ali na dosta mjesta i izostaje što govori o tome da je pjesmotvor napisao štokavac, vjerojatno staroštokavac, pripadnik slavonskoga dijalekta koji ne poznaje glasa *h*: *izverh toga*, *Osik dade sve mladi regruta*, *hoti'l Drava*, *hitrina složni Osičana* itd.

Već se po grafiji i jezičnom sustavu vidi da je pjesmotvor pisan hrvatskim književnim jezikom onoga vremena. Odras je jata ikavski, što je također obilježje hrvatskoga književnoga jezika toga doba: *Osik vridnosti*, *lipo*, *u vike*, *viran*, *gdi*, *dica*.

Iz morfologije početka 19. stoljeća izdvajam nastavke u sklonidbi imenica koji se razlikuju od suvremenih. Hrvatski književni jezik na početku 19. stoljeća vrlo dobro razlikuje tri množinska padeža, dativ, lokativ i instrumental. Oni uglavnom nisu izjednačeni, ali nalazimo i primjere novih nastavaka. Genitiv množine imenica a-vrste ima nastavak –ah: *od komitah*, *svojih magistratah*. Nastavak –ah propisuju slavonske gramatike 18. stoljeća, Reljkovićeva i Lanosovićeva, a preko njih je ušao i u ilirske gramatike i gramatike zagrebačke filološke škole u 19. stoljeću. Čest je nastavak u genitivu množine imenica te vrste i nastavak –a: *Osik dade sve mladi regruta*, *s darežljivom rukom od novaca*. Međutim, uz te nastavke, javlja se i stari ništični, poput: *mlogo špitalac*, *osam stotin*. Iz ovoga se može zaključiti da je u hrvatskom književnom jeziku toga vremena još uvijek prisutno supostojanje triju nastavaka: –ah, –a i –0. U dativu množine imenica a-vrste nastavak je –om/-em što ga propisuju sve dopreporodne gramatike, ali i preporodne, i sve hrvatske gramatike do pobjede hrvatskih vukovaca: *zatim fala svima velikašom*, *na zapovid izdat stanovnikom*. Lokativni je nastavak u množini –ih, a u tekstovima, pa i u ovom prigodnom, može biti samo –i zbog toga što u slavonskom dijalektu nema glasa *h* pa autor pogrješkomo ponekad ne zapisuje *h*. U instrumentalu množine sklonidbe imenica a-vrste nastavak je –i: *s talambasi*, *s lipi novci*. U imenica e-vrste nastavak je za Gmn. –a, *tu ima godina*, ali još se može naći i primjer s ništičnim nastavkom. Dmn. završava na –am i –ama, a Imn. na –ami, –ama. U imenica i-vrste Gmn. završava na

–ih, -i, Dmn. na –im, -ima, Lmn. na –ih, Imn. na –ima, -imi. U glagola još je aorist i imperfekt prošlo vrijeme koje se redovito rabi. Navodimo primjer hrvatskoga književnoga jezika u stihu i prozi iz pjesmotvora Osik kralj varoš, objelodanjenoga upravo 1809. godine kada je Osijek postao slobodnim kraljevskim gradom. Iz navedenoga će se teksta zorno pokazati hrvatski književni jezik toga vremena.

Ossik tri Varosha broji: gornji, doljni, i sridnji iliti njutarnji, to jest Grad Ossik, koji uz vodu Dravu lexesci jedan od drugoga razmaknut jest: gornji dio Grada pol drugi fertalj sata, doljnji pako pol sata sridnjega koraka.

*Zatim fala svima Velikashom,
I dase svi s-ovom sluxbom nashom.
Zadovolje, ovo svi molimo,
S novom molbom to isto prosimo.
Fala tada svima Komitatom,
I Varosha blixnjih Ablegatom,
Uztebosmo Pravice dobili,
Kad kod Kralja svisu svidocsili,
Da Ossikje Varosh vridan biti,
U Kraljevske od sadse brojiti.
Blagosovi sve nje Bože milli,
Koji nama dobrosu xelili.*

Pred osvit hrvatskoga narodnoga preporoda hrvatski je književni jezik i u Osijeku dobro normiran na štokavskoj osnovici ikavskoga izgovora, s neizjednačenim starim množinskim nastavcima za dativ, lokativ i instrumental množine, s redovitom uporabom aorista i imprefekta, pisan već opće prihvaćenim slavonskim slovopisom. To je hrvatski književni jezik što su ga propisivale hrvatske gramatike 18. stoljeća od kojih je ponajbolja ona Marijana Lanosovića, objelodanjena u Osijeku u tiskari Martina Divalta, kako je već rečeno.

Takvim izgrađenim hrvatskim književnim jezikom Osijek postaje spreman za hrvatski narodni preporod. O hrvatskom je narodnom preporodu u Osijeku progovorio Osječanin Dragutin Prohaska koji je održao u Osijeku 4. i 7. listopada predavanje *Ilirizam u Osijeku* (1835-.1849.). To

je predavanje objelodanaje u Savremeniku iz 1912. godine, a doživjelo je i poseban otisak 1913. u Zagrebu. U navedenom govoru Prohaska opisuje početak hrvatskoga narodnoga preporoda u Osijeku. Prikaz hrvatskoga narodnoga preporoda u Osijeku dat ćemo ponajviše prema Prohaskinu opisu. Hrvatski je narodni preporod razdoblje u hrvatskoj povijesti koje po svojem stvaralaštvu i uspjesima u izgradnji moderne hrvatske nacije nadmašuje sva ostala razdoblja hrvatske povijesti (v. Moguš 2009.). Vrijeme je to kada hrvatski jezik ulazi na sveučilište. Matija Smodek održao je svoje prvo predavanje na najvišem tada hrvatskom učilištu 6. studenoga 1832. (V. Moguš 1996.) Prvi je politički govor na hrvatskom jeziku održao u Hrvatskom saboru saborski zastupnik Ivan Kukuljević Sakcinski 2. svibnja 1843. (V. Moguš 1996.) Upravo je o tom razdoblju u Osijeku progovorio Dragutin Prohaska, nimalo slučajno. On govori o borbi Osječana za hrvatski jezik “kao diplomatski”. Dragutin Prohaska sam pridjev hrvatski često voli pisati: *hrvatski grad, hrvatska ideja, hrvatska civilizacija, hrvatska volja, hrvatski historički značaj*. Ovom bismo prigodom upozorili na zanimljivu činjenicu. Rođeni Osječanin, Dragutin Prohaska, u uvodu kritizira gradsku vlast što nije obilježila stogodišnjicu slobodnoga kraljevskoga grada 1909. godine. Svjestan je da će se gradska vlast opravdavati nedostatkom novca, ali drži da je to loše opravdanje jer je dužnost bila održati “manifestaciju u spomen svoje gradske slobode”. Često u govoru uspoređuje Osijek i Zagreb pa i uz navedenu kritiku gradske vlasti dodaje rečenicu: “Imade Osijek svoje slavne narodne uspomene, kao i naš ponosni Zagreb!” Kada Prohaska piše o ilirizmu, on stalno rabi riječi iz značenjskoga polja vatre naglašavajući tako vrući zanos Osječana za ideje preporoda: *upaljiva iskra, oganj, vatra, plamno, usplamte, domorodna vatra, zapaliti ljubav domoljubnu* itd. Osječki ilirizam doista je pun *plama domoljubnoga*. U to ilirsko vrijeme značajnu je ulogu imao Marijan Jaić, franjevac, gimnazijski upravitelj franjevačke gimnazije. On je napisao hrvatski govor koji je na kraju školske godine učenik Mihovil Tkalčević *svečano besjedio pun vatre omladinske*, kako nas podsjeća D. Prohaska. Tim je govorom učenik *zapalio ljubav domorodnu*. U to se vrijeme u Osijeku prigodom dolaska bana Josipa Jelačića pjevala pjesma *Il u vatru il u boj*. Dragutin Prohaska kaže da ilirizam “imade u sebi još i za nas ljude neromantične neke upaljive iskre”, da se njegov “oganj još nije razgorio, a kamo li da je ugasnuo” i da piše svoj govor zato da se njegovi Osječani “ugriju na onoj vatri i da usplamte za djela narodna”. Pogledamo li odabir riječi što ih autor rabi, vidimo da on želi “zapaliti” Osječane za ljubav prema

svom gradu i to upravo kao hrvatskom gradu. Prvo poglavlje Prohaskina govora ima naslov *Borba za materinsku riječ* (1835.-1847.) U njemu se govori o tome kako su se Slavonci školovali u mađarskim gimnazijama, akademijama i sveučilištima. Tada je naime Slavonija bila pod izravnom upravom Ugarske pa se u školama, kaže Prohaska, omladina nije “učila ljubavi prema Hrvatskoj ni najmanje.” Prohaska kaže da su Ilirske narodne novine stizale iz Zagreba u Osijek nakon mjesec dana jer je “poštovna veza bila vrlo slaba”. Čak i Gajeve Novine Horvatske donose slavonske službene vijesti pod rubrikom “Vugarska”. U Prohaskinu se govoru spominje mnogo uglednih Osječana koji su pridonijeli preporodnim nastojanjima. Jedan je od njih Josip Krmpotić, za kojega kaže da je jedan od glavnih osječkih iliraca”, kasnije “predsjednik ilirske čitaonice”. Prohaska tvrdi da je prva “iskra” ilirizma iz Osijeka osvanula u Narodnim novinama kada je kr. komornik i komisar Mirko Inkej Palinski na poziv magistrata došao u “varošku kuću”, gdje ga je dočekaio senator Josip Krmpotić govorom. Palinski je odgovorio na hrvatskom i na njemačkom jeziku, a u gimnaziji je pozdravljen na latinskom i hrvatskom jeziku. Bitno je za Prohasku da je zabilježena vijest da se i u “varoškoj kući” progovorilo hrvatskim jezikom.

Dragutin Prohaska misli da su “novi duh nacionalizma i romantike” zečeli u Osijeku literati “školovani jedino historički i filološki”. Veliku je ulogu u ilirizmu imao Mato Topalović za kojega Prohaska tvrdi da je bio “vatreni ilirac”. Mato je Topalović nastojao pokrenuti u Osijeku i ilirske novine *Jeka od Osjeka*. O ulozi ilirskih novina u Osijeku piše i Vesna Burić (Burić 1975.).

Po ugledu na Ilirske narodne novine i u Osijeku se javlja potreba za izdavanjem novina. Prvi je pokušaj pokretanja novina 1813. godine kada Fridrih Kristijan Zink nastoji pokrenuti *Wochenschrift für alle Stände in Esseek und der umliegenden Gegend. Nebst einem Intelligenz-Blatt*. Namjesničko je vijeće odbilo pokušaj pokretanja takvih novina. Sljedeći je pokušaj bio 1835. kada Alojz Divalt traži dopuštenje za izdavanje novina *Wochen-Blatt von und für Essek*. Ni taj pokušaj nije uspio. (V. Burić 1975.). Potom Adam Filipović Heldentalski u svom kalendaru za 1826. godinu poziva Osječane na osnivanje književnoga društva. On poziva članove društva na otkup knjiga koje izlaze u Osijeku da bi se pokrili troškovi tiskanja. Vjeruje da bi se mogla naći potpora u Slavoniji, odnosno da bi se 30 ili 60 *dobročiniteljah* moglo naći da svaki otkupi 10 ili barem 5 knjiga što bi pomoglo izdavaštvu. Adam Filipović Heldentalski želi podići domoljubnu svijest i prije nastupa

hrvatskoga narodnoga preporoda. U to su vrijeme Osječani čitali njemačke novine i kalendare, a Filipović poziva: “Csinite, xuritese, i ljubezno tersite-se , da i mi nashe, na Priliku drugi Narodah, Pismenstvo uzdignemo, ako ne na onaj Skalin visoki na komu ostali veliki Narodih stoje, ono barem, koliko je nami moguče.” (Burić 1975., 300).

U to vrijeme kao vatreni ilirac osobito se isticao, kao što je već rečeno, Mato Topalović. On je prihvatio Filipovićevu ideju i izdaje proglas u Danici u kojem javlja da se u Osijeku *sklopilo* književno društvo sa svrhom da svake godine o svom trošku izdaje zabavnik *Jeka od Osėka*. Mato Topalović tiska *Oglas k predplati na narodni zabavnik za godinu 1842. pod imenom Jeka od Osėka* Gajevim pravopisom. To je prvi tiskani tekst u Osijeku Gajevim pravopisom. Ako zanemarimo pravopis, možemo reći da je hrvatski književni jezik *Oglasa* tipičan za zagrebačku filološku školu, a to znači da se ne razlikuje mnogo od dopreporodnoga, onoga što propisuje gramatika Marijana Lanosovića: neizjednačeni množinski nastavci u imenica, glagolski prilozi sadašnji i prošli u atributnoj ulozi, instrumental jednine imenica i-vrste na –ju itd. Dakle, za Slavonce je prihvaćanje Gajeve reforme bilo samo u promjeni pravopisa. Sustav hrvatskoga književnoga jezika ostao je gotovo u cijelosti isti. Valja upozoriti da zamisao Mate Topalovića o pokretanju narodnoga zabavnika nije uspjela. Tek godine 1918. objavljuje se kalendar *Jeka od Osijeka* kao oživotvorenje Topalovićeve ideje od prije više od pola stoljeća.

U Osijeku u vrijeme preporoda Juraj Tordinac osniva Čitaonicu. Čitaonice su u preporodno doba bile sjecište kulture dopreporodnoga duha. U čitaonicama su se udruživali intelektualci oko zajedničkih preporodnih ideja. Prva je takva čitaonica otvorena u Varaždinu u siječnju 1838., potom u Karlovcu u ožujku 1838., pa u Zagrebu u lipnju 1838. Godine 1843. Juraj Tordinac pokreće otvaranje osječke Čitaonice. Kao primjer književnoga jezika iz toga vremena navodimo dio iz molbe Jurja Tordinca za otvaranje čitaonice. Molba je ispisana rukopisom, upravo krasopisom, a počinje ovako:

Plemeniti Magistrat!

Gospodo Blagorodna, i sviuh Častih Najdostojnija!

Dole potpisati u dubokom poniženstvu usuđujem se

Plemenitom Magistratu moljbeno pristupiti, očitujući:

kako sam kod svih Narodah teženje nešto za razprostiranje narodnosti opazio, i kako bratja naša Horvati u toj struci za drugima Narodim zaostali nisu, a samo kod nas u Slavonii iskra narodnosti, da reknem pod pepelom tinja, nu pobuditi se mora, ako mislimo neostati Narod bez narodnosti; - kako sam sad željom više vatrenih domorodacah pobudjen. Poziv na Podpisivanje za narodnu čitaonicu kano izobraziteljicu narodnog jezika i razširiteljicu narodnosti, na načih horvatskih Gradovah Zagreba, Karlovca, Varašdina, jurve sastavio i ovdě u Osěku, kano parvostolnomu Gradu Slavonie k' utemeljenju privesti naumio. Kako sam i Statuta Društva čitaonice iz Zagreba, kano već odobrena i primljena dobiti, i za buduće društvo naše, savětujući se sa drugima, kako umom tako častju znamenitim muževim prekrojiti nakanio.

Molba završava riječima: *U unutaranjem Gradu Osěku*⁸ 27 Studena 1843. *Plemenitoga Magistrata Sluga preponizni Juraj Tordinac.*

Dakle, negdje početkom četrdesetih godina možemo reći da je književni jezik u Osijeku zapisan Gajevim latiničkim slovopisom i da je književni jezik hrvatski preporodni jezik, odnosno hrvatski književni jezik zagrebačke filološke škole.

Nastup hrvatskih vukovaca odrazio se i na osječke pisce i na osječke pisane tekstove. Škola je hrvatskih vukovaca bila bitno različita od zagrebačke filološke škole. Dok je zagrebačka filološka škola imala morfonološki pravopis, pisala je popratni vokal uz slogotvorno r (*parst*), a u gramatici zagovarala one oblike koje smo već ranije naveli, škola hrvatskih vukovaca zagovara fonološki pravopis, izjednačenje dativa, lokativa i instrumentala množine, novoštokavsku čistoću za razliku od zagrebačke filološke škole koja je zagovarala hrvatski književni jezik koji se temelji na štokavskoj stilizaciji uz sudjelovanje čakavskoga i kajkavskoga narječja i njegovoj izgradnji. Središnje su knjige vremena hrvatskih vukovaca u Hrvata *Hrvatski pravopis* Ivana Broza (1892.) i još više *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899.) predvodnika hrvatskih vukovaca Tome Maretića. Ovom popisu valja dodati Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901.). Brozov je pravopis fonološki. U Kraljevini SHS u službenoj je uporabi *Pravopis hrvatskoga ili srpskog jezika* Dragutina Boranića (1921.). Srbi pak propisuju Belićev *Pravopis srpskohrvatskog jezika* (1923.). Kako je srbizacija hrvatskoga jezika bila snažna (kasnije se za srbizaciju rabi termin unitarizacija, a zapravo je riječ o posrblijanju hrvatskoga jezika), vlasti su

⁸ *Unutarnji grad je staro ime osječke Tvrđe.*

preporučivale i nametale Beličev pravopis koji je bio u neskladu s hrvatskom tradicijom. Usporedno s dvama pravopisima, javlja se i tzv. uporabna pojava tiskanja knjiga i tekstova morfonološkim pravopisom.

U vrijeme hrvatskih vukovaca objelodanjuje i već spomenuti Osječanin Dragutin Prohaska. Premda škola hrvatskih vukovaca zagovara naziv jezika hrvatski ili srpski, Dragutin Prohaska u navedenom govoru želi probuditi hrvatski domoljubni duh u Osijeku usuprot germanizaciji i mađarizaciji. Navodimo nekoliko rečenica iz njegova govora da bismo pokazali kako se u vrijeme hrvatskih vukovaca mogu izražavati i hrvatska domoljubna nastojanja, barem kada je riječ o Gradu na Dravi:

Polag drugih idealnih svrha ima se u Osijeku s osobitom pomnjom njegovati narodni značaj jerbo ga inače što njemački grad, što merkatilni položaj osječki utamaniše.

Danas Osijek više nije zadnji izmedju hrvatskih gradova. Pomalo gubi svoj tudjinski značaj i stupa u red općina, koje rješavaju osim svojih lokalnih pitanja i općenarodna.

Sve zamljoradničke i obrtničke organizacije morale bi izvirati u hrvatskoj volji, svi novčani zavodi morali bi stajati pod utjecajem Hrvata i ako nijesu u njihovim rukama.

Za vrijeme Banovine Hrvatske 1940. godine u službenu je uporabu vraćen Boranićev pravopis. U prvo vrijeme Nezavisne Države Hrvatske taj je pravopis, upravo njegovo osmo izdanje, još bio na snazi. Međutim, 14. kolovoza 1941. obznanjena je *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku*, o njegovoj čistoći i o pravopisu. U toj odredbi jasno se kaže: “Na hrvatskom se jeziku ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu.”

U vrijeme NDH, uoči početka školske godine 1943. pojavilo se prerađeno izdanje gramatike Osječanina Josipa Florschütza *Hrvatska slovnica za srednje i stručne škole*. Florschützova je gramatika prvi put objelodanjena 1905. godine kao *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, bila je na snazi u Banovini Hrvatskoj, ali i u vrijeme NDH, samo s izmijenjenim naslovom, *Slovnica hrvatskoga jezika* i izmijenjenim pravopisom, tj. umjesto fonološkim pisana je morfonološkim pravopisom. U jesen 1944. dovršen je *Nacrt hrvatske slovnice* Blaža Jurišića, upravo prvi dio, *Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*. (Prema Samardžija 1993.)

U Osijeku se i u to vrijeme tiskaju knjige. Najviše knjiga tiska se u *Građanskoj tiskari* koja radi od 1920. do 1945. godine. Ta je tiskara osnovala i hrvatsko glasilo u Osijeku, *Hrvatski list* koji djeluje od 1920. do 1945. godine. Tiskara je bila smještena u Kapucinskoj ulici 7.

Dolaskom partizana 14. travnja 1945. *Građanska tiskara* je preuzeta, prekida se izdavanje *Hrvatskoga lista*, od 1. svibnja 1945. počinje se tiskati *Glas Slavonije*. Poduzeće se zove najprije *Tiskara Glasa Slavonije*, potom *Gradsko grafičko poduzeće Štampa*, pa *Novinsko izdavačko poduzeće Štampa*. Tiskara je preselila iz Kapucinske ulice u Ulicu Republike (Danas Hrvatske Republike).

Za svaki je književni jezik bitna normativna knjiga pravopis. Književni je jezik službeni jezik koji se odražava najviše u pisanim tekstovima. Stoga se odabirom pravopisa dosta govori o odabiru književnoga jezika. Godine 1960. Matica hrvatska nakon Novosadskoga dogovora, izdaje *Pravopis hrvatskosrpskog književnoga jezika*. Otpora je tom pravopisu s hrvatske strane bilo jer nije odražavao tradiciju hrvatskoga pravopisa i nije u naslovu bilo hrvatsko ime što znači da nije bio pravopis hrvatskoga jezika. Obično se spominje da je u to vrijeme došla jako do izražaja unitarizacija. Unitarizacija u jezičnom smislu zapravo znači ujednačivanje dvaju jezika i njihovo stapanje u jedan. U ovom konkretnom slučaju unitarizacija znači zapravo srbizaciju hrvatskoga jezika, a krajnji je cilj stapanje hrvatskoga jezika sa srpskim u jedan, srpski jezik. Naravno da je takvo nastojanje ugrozilo identitet Hrvata i da su se oni odupirali *unitarizaciji*. Prvi je veliki otpor unitarizaciji pružila *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. godine. Na zasadama *Deklaracije* niknuo je *Hrvatski pravopis* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguš 1971. godine. Premda taj pravopis nije došao do korisnika jer je doživio tragičnu sudbinu zabrane i uništenja, on je slijedio hrvatsku tradiciju pa se po pravilima Babić-Finka-Moguševa pravopisa zapravo pisalo i bez konkretne knjige. Tako je bilo i u Osijeku. Uspostavom Hrvatske kao slobodne i samostalne države, ponovno je tiskan *Hrvatski pravopis* trojice autora. On je doživio više izdanja do danas, i jedno školsko, u kojem je umjesto preminuloga Božidara Finke jedna Osječanka, Sanda Ham. Pravopis je i danas na snazi.

Hrvatski književni jezik u protekla dva stoljeća nastojali smo prikazati kroz pravopisne mijene, gramatička pravila i pokretanje novina. Također smo za starija razdoblja dali kratke ulomke tekstova da bismo oprimirali opis hrvatskoga književnoga jezika određenoga vremena i da

bismo zorno pokazali kakav je on bio. Osječani su uvijek pridonosili razvoju i njegovanju hrvatskoga književnoga jezika. U današnje je vrijeme pokrenuta velika izdavačka djelatnost između ostalih i hrvatskih jezikoslovaca, čemu pridonosi i studij Hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku sa svojim marljivim jezikoslovcima.

LITERATURA

Brlek, Mijo Ivan: Lanosovićevo unošenje njemačkih riječi u Stullijev "Ilirsko-latijansko-latinski rječnik", Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 199-210.

Burić, Vesna: Prvi pokušaji književnog i kulturnog udruživanja u Osijeku. 1841. "Jeka od Osijeka! i književno društvo 1843. "Narodna čitaonica", Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci 3, Zagreb 1975., 297-323.

Hoško, Franjo Emanule: Lanosović i filozofsko-teološke škole u Slavoniji i Podunavlju, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 125-130.

Jernej, Josip; Hace, Franka; Zaina, Eliza: Talijanske riječi u Lanosovićevu rječniku, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 227-232.

Kolenić, Ljiljana: Pogled u strukturu hrvatske gramatike, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek 2003.

Kolenić, Ljiljana: Od Tadijanovićeve do Lanosovićeve gramatike, Zbornik o Josipu Paviševiću, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska franjevačka provincija Svetoga Ćirila i Metoda, Filozofski fakultet Osijek, Osijek 2006., 305-326.

Lanosović, Marijan: Neue Einleitung zur slavonischen Sprache, Osijek 1778.

Malbaša, Marija: Povijest tiskarstva u Slavoniji, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb 1978.

Moguš, Milan: Povijest hrvatskoga književnoga jezika, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1995. Treće prošireno hrvatsko izdanje, Zagreb 2009.

Moguš, Milan: O početku visokoškolske nastave hrvatskoga jezika, Zagreb 1996., 121-129.

Moguš, Milan: O govoru Ivana Kukuljevića Sakcinskoga na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru, Croatica, Zagreb 1996., 281-287.

Ptičar, Adela: Latinska gramatika Marijana Lanosovića, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 175-178.

Prohaska, Dragutin: Ilirizam u Osijeku, Suvremenik 1012.

Putanec, Valentin: Lanosovićevi rukopisni rječnici, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 219-226.

Samardžija, Marko: Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb 1993.

Srakić, Marin: Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 87-98.

Sršan, Stjepan: Marijan Lanosović u osječkom kulturnom krugu, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 75-86.

Sršan, Stjepan: Osječki ljetopisi 1686.-1945., Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek 1993.

Šojat, Antun: Lanosovićeve leksikografske bilješke, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 233-238.

Tafra, Branka: Lanosovićeva "Slavonska" gramatika, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 179-192.

Vidović, Jozo: Medicinski pojmovi u Lanosovićevu rječniku, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 247-256.

Vončina, Josip: Jezična baština, Književni krug, Split 1988.

Zenko, Franjo: Filozofijski pojmovi u Lanosovićevu rječniku, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985., 257-268.

Croatian Standard Language in Osijek from 1809 to 2009

Summary

The notice deals with the history of the Croatian standard language in Osijek in the period of two hundred years. The basis of the notice are texts by Osijek writers and publications of that time as well as normative texts, grammars, spelling dictionaries and dictionaries from the mentioned period. The notice intends to show to what extent the writers of Osijek followed the Croatian standard language norm but also to what extent they created normative works as linguists (eg J. Vitanović, J. Florschütz) and by doing so contributed to the development and promotion of the Croatian language. The basic part of the notice refers to changes that took place in the Croatian standard language two hundred years ago partially for the natural development of language and partially for imposed changes in particular in the time of prevalence of Croatian Vuk followers. It also makes reference to foreign languages influence in Osijek especially in texts containing elements of colloquial language or journalistic style (newspaper).

Key words: Osijek, Croatian standard language, 200 years